

Катарина Митровић

Центар за историјску географију и историјску демографију

Филозофски факултет Београд – Србија

Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија

e-mail: katmit035@gmail.com

БАРСКА (АРХИ)ЕПИСКОПИЈА У ДРЖАВИ БОДИНОВИХ НАСЛЕДНИКА*

Апстракт: Рад се бави положајем Барске (архи)епископије у првој половини и средином XII века за владавине наследника краља Бодина. Будући да је сачуван занемарљиво мали број извора који на директан начин говоре о црквеним приликама у Дукљи, проблематика је нужно постављена у далеко шире оквире. Стога се приступило анализи политичких прилика и црквених односа на подручју од Дубровника до Задра. У обзир су узети сви релевантни чиниоци: Апостолска столица, Угарска, Венеција, Византија, Дубровник, Сплит и Задар. Политичке околности и динамика међусобних односа наведених субјеката нису ишли наруку барској цркви у њеним настојањима да се избори за канонско признање архиепископског статуса. Током периода који је трајао око седам деценија, барски прелати, лишени подршке владара који су се често смењивали и страдали у међусобицама, били су окренути приликама у властитој цркви, посебно у самом Бару.

Кључне речи: Апостолска столица, Византија, Млечани, Угарска, Сплит, Дубровник, Задар, барска црква, канонско право

У другој половини XI века под влашћу дукљанских владара Михаила и Константина Бодина створена је пространа држава, која је осим Дукље обухватала Травунију, Захумље, Рашку и Босну, приморске и континенталне српске земље.¹ Нарастајућа политичка моћ довела је до тога да Михаило, син кнеза Стефана Војислава, прослављеног победника над ромејским снагама, предвођеним драчким стратегом Михаилом код Бара 1042. или 1043. године, посегне за краљевском титулом. Није познато да ли је Михаило икада крунисан краљевском круном пристиглом из Рима на свечаној церемонији, коју су по природи ствари морали да служе папски легати. Извесно је само то да папа Григорије VII (1073–1085), у писму од 9. јануара 1078, Михаила назива *краљем Словена/Срба* („Michaheli Sclauorum regi“).² На ктиторској композицији у цркви Светог арханђела Михаила у Стону приказан је владар заогрнут

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту „Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (XIV–XV век)“ (ев. бр. 177010) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 О Дукљи у XI веку в. ИЦГ I, 385–399 (Ковачевић, Ј.); Живковић 2006, 87–103.

2 ASV, Reg. Vat. 2 f. 141r. Најпотпуније критичко издање: *Gregorii VII registrum*, 365. Уп. CD I, 158 (№ 123).

тамноцрвеним плаштом, који у рукама држи модел цркве. На глави има круну цилиндричног облика с три крста и малим штитницима иза ушију. Овакав тип краљевске круне јавља се на Западу XI и XII веку.³ Уз мање задршке наука данас сматра да је приказани краљ заиста Михаило Војислављевић, што наводи на закључак да је дукљански владар поседовао круну као круцијалну инсигнију свог достојанства, те да је обред крунисања у непознатом тренутку заиста био извршен.⁴ У поменутом писму Григорије VII обећава Михаилу да ће му признати *honor regni* („част краљевства“) и доделити му *vexillum*.⁵ Тиме је Апостолска столица Михалову државу интегрисала у хијерархијски систем који је признавала, што је допринело учвршћивању положаја и јачању угледа дукљанског владара у очима савременика. Осим тога, папа је Михаилу обећао да ће му послати *pallium*, траку од беле вунене тканине са шет црних крстова, симбол јагњета на раменима Доброг пастира Христа, и уједно симбол митрополитског достојанства.⁶ Палијум је без икакве сумње био намењен барском епископу Петру. Григорије VII је краљу Михаилу недвосмислено обећао да ће барског епископа учинити својим сатрудбеником у обављању највише пастирске службе. Уздизање Михаилове државе на ранг краљевине требало је да буде праћено изградњом снажне црквене организације независне од суседних митрополитских седишта у Сплиту и Драчу и директно потчињене Апостолској столици. Оваква одлука била је у складу како с Михаиловим интересима, тако и наруку тежњама папе великог реформатора да утицај Апостолске столице прошири на земље под јурисдикцијом Цариградске патријаршије и Охридске архиепископије, успостављајући истовремено контролу над једним моћним владаром и династијом у настајању, премда у локалним оквирима. Међутим, за Михаиловог и Григоријевог живота ови велики планови нису остварени будући да барском епископу Петру палијум у том тренутку није додељен.⁷

После смрти краља Михаила и папе Григорија VII на историјску сцену ступили су нови протагонисти кључних збивања у Риму и Дукљи – антипапа Климент III Виберт (1084–1100) и краљ Бодин (1081–1099/101), Михаилов син и наследник. Несумњиво, једна од Бодинових амбиција била је да започети процес успостављања јединствене црквене организације на подручју своје државе оконча тако што ће за барског епископа

3 Марјановић Душанић 1994, 122; Стевовић 1996, 186–187.

4 Живковић 2006, 93.

5 О појму *honor regni* в. Storia II, 223 (Merlo, G. G.); Post 2006, 393–404; Prlender 2009, 8, нап. 39. Уп. Коматина 2016, 138. *Vexillum* („застава“) спада у ратничке инсигније уз мач, шлем, копље, штит, могуће буздован и коња, Марјановић Душанић 1994, 23. Григорије VII је Михаилу могао да додели само *Vexillum Sancti Petri*. О застави Светог Петра као симболу светог и праведног рата у библијском контексту, амблему који сугестивно најављује идеју крсташког рата в. Gallina 2002, 32, 33.

6 Палијум је део литургијске одежде, од IX stoleћа у облику грчког слова Y, евоцирајући слику распећа. У почетку су га носили искључиво римски епископи, потом је додељиван свим епископима, аналогно омофору у источним црквама, да би временом постао резервисан искључиво за митрополите, који га могу носити само на територији властите митрополије. По ступању на дужност сваки митрополит обавезан је да у року од три месеца затражи палијум, Leksikon, 477 (Grgić, M.).

7 Михаило је умро између априла и октобра 1081. године, Живковић 2006, 93. Недуго пошто је Михаилу обећао заставу и палијум, Григорије VII се поново сукобио са Хенриком IV, пред којим је морао да из Рима бежи у Салерно. Ставио се под заштиту Роберта Гвискарда. Умро је 25. маја 1085. године. Хенрикове присталице изабрале су антипапу Климента III Виберта, који се утврдио у Риму. Он је Хенрика крунисао царском круном на Ускрс 1084. године. Под антипапом Климентом оживеле су каролиншке и отоновске идеје о Царству као покровитељу Цркве. Био је то тежак ударац тежњама реформиста, Storia II, 228–229 (Merlo, G. G.); Caporillius. a., 48.

Петра коначно издејствовати палијум и одговарајућу папску привилегију. Антипапа Климент тежио је стицању подршке што већег броја световних владара. У том смислу један словенски краљ, противник Ромеја и савезник Нормана, који је славодобитно господарио великом, у управном, етничком и верском погледу шароликом територијом, у не тако далеким прекоморским земљама, био је пожељан савезник. Климент III Виберт обнародовао је 8. јануара 1089. године привилегију којом Петру, *архиепископу диоклитијском, драгом брату у Христу*, додељује палијум, који он може да носи неколико пута годишње за време највећих хришћанских празника и светковина од посебног значаја за локалну заједницу, као и право да рукополаже епископе *диоклитијске провинције*. Овом привилегијом одређен је опсег Барске митрополије. Под Петровом јурисдикцијом нашли су се епископи которски, улцињски, свачки, скадарски, дривастински, пилотски, као и Србија, Босна и Травунија. Примећује се да се не помиње Захумље. Премда је било у саставу Бодинове државе, Захумље је у духовном погледу било изложено утицајима дубровачке цркве. Поврх свега Климент III додељује Петру Барском *свих gestatoria*, односно право *ношења крста по целом краљевству Дукље*, повластицу не баш уобичајену за време о коме је реч. Већ на први поглед уочљиво је да главни актери наглашено инсистирају на снажној утемељености својих права, па тако антипапа истиче *summa auctoritas sedis apostolicae*, то да му у вршењу службе помажу *administratores apostolicae maiestatis*, да се све речено заснива на *auctoritate apostolica et Romanae sedis privilegio*, док Петар Барски себе и своју цркву упорно представља као баштинуцу древне Диоклитијске митрополије, што не одговара реалности VI столећа.⁸ Напоследку, важно је истаћи да антипапа Климент инсистира на томе да барски архиепископ ужива чврсту подршку *сина нашег Бодина, краља Срба преславног*.⁹

Извесне дипломатичке особености као и очигледне претераности у инсистирању на правима како ауктора тако и дестинатара, дали су многим основаног повода да закључе како је привилегија од 8. јануара 1089. године фалсификат. Пажљива анализа формалних карактеристика и садржаја не доводи толико у питање саму аутентичност документа, колико су спорне околности које су пратиле његов настанак. Барска архиепископија не може се сматрати канонски утемељеном у јануару 1089. године зато што је акт о њеном оснивању издао један антипапа.¹⁰ Десетак година касније са историјске сцене сишли су и краљ Бодин и антипапа Климент, а вероватно и архиепископ Петар Барски. Новонастале прилике како у Риму, тако и на подручју државе Војислављевића захтевале су сасвим нов приступ у решавању проблема. Првих седам деценија XII века представљају раздобље током кога је барска црква развој ситуације посматрала из прикрајка не ступајући у одлучну борбу за признање свог статуса будући да јој околности најчешће нису ишле на руку.

8 У провинцији Преваитани постојала су три епископска седишта: у Доклеји, Љешу и Скадру под јурисдикцијом архиепископије Јустинијане приме за све време њеног постојања (535–602). Митрополит Преваитане био је скадарски епископ, о чему постоји неколико савремених сведочанстава, Mansi X, 329–330 col; Живковић 2004, 35–40. *Сећање* на древну Диоклитијску митрополију уобличено је много касније. На настанак ове позније традиције вероватно су утицале импресивне рушевине античке Доклеје, политичког центра Преваитане, које су остављале снажан утисак на новопридошле Словене, до те мере да су они опчињени њима своју земљу назвали Дукљом.

9 ASV, Arm. 5 Caps. I, N. 22 (1539). Уп. Kehr 1900, 148; ActaAlbaniae I, 21.

10 О овој проблематици детаљно, с навођењем супротстављених мишљења аутора који су се бавили темом, Митровић 2017, 47–83.

Стање у Дукљи

Да би се правилно разумеле црквене прилике на источним обалама јужног Јадрана током XII века, пажњу је најпре потребно усмерити на политичка збивања тога времена. Убрзо након смрти краља Бодина прилике у његовој држави почињу значајно да се компликују. Бодинова удовица краљица Јаквинта намеравала је да на престо уздигне свога најстаријег сина Михаила, али је морала да се суочи са жилавим отпором поданика, који су јој још за мужевљевог живота били ненаклоњени. Краљичини противници из редова крупне властеле довели су на власт Доброслава, Бодиновог полубрата.¹¹ За то време јачала је Рашка под великим жупаном Вуканом, кога је на тај положај поставио управо краљ Бодин, још 1083/1084. године. Код Вукана је уточиште пронашао византијски штићеник Кочопар, син кнеза Радослава и брат од стрица Бодиновог. Они су заједничким снагама продрли у Дукљу и на Морачи потукли и заробили краља Доброслава, који је бачен у тамницу негде у области Рашке, док се на престо уздигао Кочопар. Када је схватио да му дојакошњи савезник Вукан спрема заседу, Кочопар је побегао у Босну.¹² Нови краљ постао је Владимир, син такође Владимира, првенца краља Михаила Војислављевића. Он се оженио ћерком великог жупана Вукана. Овај потез довео је до јачања рашког утицаја у Дукљи, али је такође за неко време одгодио одлучније нападе великог жупана. У то доба утицај краљице Јаквинте још увек је био јак. Пошло јој је за руком да помоћу лажи, сплетки и бочице отрова справљеног на њеном двору у Котору отрује краља Владимира после 12 година благородне владавине, те да издејствује тешко сакаћење већ поодавно утамниченог Доброслава и његово затварање међу бенедиктинце у манастиру Светих Срђа и Вакха на Бојани. Јаквинта је постигла циљ – њен син Ђорђе постао је краљ Дукље. После само две године Ђорђа је негде на јужним границама његове државе потукао ромејски војсковођа Калојан Кумано (будући цар Јован II Комнин, 1118–1143), те се он морао склонити у Рашку код великог жупана Уроша I. Ромеји су на власт уздигли Грубешу, сина кнеза Бранислава, који је до тада био заточен у Скадру, док су краљицу Јаквинту заробили и послали у Цариград, где је скончала у некој од тамница. Седам година Грубешине владавине запамћено је као време благостања и мира, све док Ђорђе с Рашанима није провалио у Дукљу и поново се уздигао на престо, пошто је Грубешу претходно поразио у бици код Бара. Том приликом Грубеша је погинуо храбро се борећи. Ђорђе је владао неколико година *задобивши краљевство, али не и земљу*, према оцени барског летописца. Ромејски војсковођа Алексије Кондостефан, коме је помогао рашки велики жупан Урош I, збацио је Ђорђа с престола и отерао га у Цариград, где је син доживео мајчину судбину. На престо се уз помоћ Ромеја уздигао Градихна, брат покојног краља Грубеше, који је владао 11 година. Поп Дукљанин краља Градихну назива побожним и богобојазним владарем, милостивим и кротким, праведником, заштитником удовица и сирочади. Када се упокојио синови су га са свим почастима

11 Доброслав је био најстарији од четворице синова краља Михаила из његовог другог брака са византијском принцезом, по свој прилици сестричином цара Константина IX Мономаха (1042–1055), Живковић 2006а, 455 нап. 19.

12 Кочопар се у Босни оженио ћерком тамошњег бана, али је недуго потом погинуо у Захумљу, вероватно ратујући за интересе свога таста. Могуће да је неименовани бан заправо кнез Стефан, кога је на чело Босне довео краљ Бодин, а да је његов такмац у Захумљу био рашки велики жупан Вукан, *Gesta regum Sclavorum II*, 302–303.

сахранили у опатији Светих Срђа и Вакха. За краљевину Дукљу његова владавина представљала је последње раздобље крхког, више привидног него стварног мира.¹³

Овакав приказ догађаја налази се у *Летопису попа Дукљанина*, чије податке допуњавају вести византијских писаца Јована Кинама, Никите Хонијата и Теодора Продрома, као и ретки материјални остаци попут оловног печата краља Ђорђа, сина Бодиновог.¹⁴ На основу предоченог могуће је извести закључак да је у самој Дукљи готово две деценије након Бодинове смрти постојала снажна подела између присталица краљице Јаквинте и њених синова, на једној, и присталица синова кнеза Бранислава, на другој страни. Бранислављеви потомци били су везани за западне области Захумље и Травунију и све време су уживали подршку Ромеја. Центар њиховог окупљања изван матице био је Драч. Истовремено, рашки велики жупан трудио се свим силама, војним и дипломатским, укључујући привремена савезништва и брачне везе, да оствари што јачи утицај над Дукљом. Што се више ближимо средини XII столећа утицај Византије у Дукљи постаје све очигледнији. Тако је наследник краља Градихне Радослав, последњи владар кога поп Дукљанин помиње, понео далеко скромнију титулу кнеза. Када је после очеве смрти наследио престо, морао је да се запути у Цариград како би од цара Манојла I Комнина добио потврду власти. Нешто раније, Травунија се измакла дукљанским владарима потпавши под управу најпре Десе, сина рашког великог жупана Уроша I, а потом и босанског бана Борића. Такође, у плодној зетској равници и жупи Оногошт учврстили су се Драгинхна и Драгило, потомци кнеза Бранислава.¹⁵ Тако је кнез Радослав око средине XII века господарио уском приморском облашћу од Котора до Скадра, трпећи нападе Десе, сина великог жупана Уроша, и других давнашњих непријатеља.¹⁶

Ромејски утицај додатно је ојачао у наредним годинама. Јован Дука, војсковођа цара Манојла I Комнина, освојио је до лета 1165. године Далмацију до Шибеника и реке Крке са старим царским градовима Сплитом и Трогиром. Задар, Крк, Раб и Осор, поседи на северу некадашње теме Далмације, налазили су се под млетачком влашћу. Подручје између Шибеника и Неретве, као и Дубровник организовани су као дукат Далмације и Хрватске, на челу са намесницима који су столовали у Сплиту.¹⁷ Обновљена ромејска власт над средњом и јужном Далмацијом потрајала је петнаестак година, све до смрти цара Манојла I (1180).¹⁸ Дукату су у неком тренутку прикључени градови у Дукљи, Котор сасвим извесно, а по свему судећи и Бар и Улцињ.¹⁹ Тако је свечаности освећења катедралне цркве Светог Трипуна у Котору 19. јуна 1166. године међу бројним црквеним достојанственицима и представницима локалне власти присуствовао и кир

13 *Ljetopis*, 99–104; *Gesta regum Sclavorum I*, 168–181; ИЦГ I, 399–402 (Ковачевић, Ј.); Живковић 2006а, 454–458; *Gesta regum Sclavorum II*, 301–307.

14 Живковић 2006а, 451–454.

15 Краљ Ђорђе је за време своје друге владавине земље и жупе у Зети доделио Драгини и Драгилу, Бранислављевим синовима и браћи краљева Грубеше и Градихне, како би их одобривољио. Драгило је нешто касније уз подршку својих људи упао у Подгорје и освојио Оногошт и друге жупе, *Ljetopis*, 101–102; *Gesta regum Sclavorum I*, 174–175; ИЦГ I, 401 (Ковачевић, Ј.); Живковић 2006а, 458; *Gesta regum Sclavorum II*, 305.

16 *Ljetopis*, 104–105; *Gesta regum Sclavorum I*, 180–181; ИЦГ I, 402 (Ковачевић, Ј.); Живковић 2006а, 458–461; *Gesta regum Sclavorum II*, 307.

17 Реч је о Нићифору Халуфи, Изанаку, Константину, Филокалу и Рогерију. Прва четворица су били Грци, док се последњи у исправама наводи као Rogerius Sclauone, што значи да је био словенског порекла, по свој прилици хрватски великаш, Ферлуга 1957, 137–142.

18 *Исто*, 133–141.

19 *Исто*, 138.

Изанак (Изанације, Исак), дукс Далмације и Дукље.²⁰ Последњи дукљански владари кнез Радослав и његов наследник кнез Михаило изгубили су за извесно време власт над богатим приморским градовима, древним епископским седиштима.

Када се размишља о Дукљи у првој половини и око средине XII века, свакако би у виду требало имати и њене економске потенцијале, на шта је први указао Тибор Живковић. Травунија са својим пашњацима и стадима стоке, као и приморски градови, који почев од IX века развијају занатство, бродоградњу и трговину, о чему постоје писани трагови (Идризи) и сведочанства у камену у виду неколико значајних прероманичких сакралних објеката у самим градовима, њиховој непосредној близини, али и на ширем подручју Захумља и Травуније, пружали су држави Војислављевића основу за њен политички узлет и премоћ над околним српским кнежевинама. Један од разлога за сукоб између Рашке и Дукље извесно лежи и у настојању великих жупана да остваре контролу над Травунијом и изврше пробој према приморским градовима.²¹ Реч је о тенденцијама које ће до пуног изражаја доћи тек у вековима који следе, али њихови корени свакако сежу дубље у прошлост, управо у време о коме је реч. Црквене прилике су готово увек тесно испреплетене с привредним условима једног простора и времена.

У четвороуглу између Рима, Сплита, Дубровника и Задра

Имајући у виду предочене околности, намеће се логичан закључак да током прве половине и средином XII века у Дукљи нису постојали повољни услови да барска црква под покровитељством Михаилових и Бодинових наследника настави борбу за канонско признање митрополитског ранга. Управо је одсуство снажне владарске личности, која би се свесно zaloжила за јачање црквене организације у Дукљи, омогућило дубровачкој цркви да веома агресивно истакне претензије на епископије у суседству.²² На другој страни, Апостолска столица морала је да се бори против оживљавања старих каролиншких и отоновских идеја о *imperium*-у као покровитељу *sacerdotium*-а, о царевима као заштитницима Цркве. Главни носиоци ових идеја биле су антипапе, штићеници римско-немачких царева.²³ Осим тога, на самом крају XI века у очима Апостолске столице југоисточна Европа добија другачији значај од онога који су јој не тако давно придавали како папа Григорије VII, тако и антипапа Климент III Виберт. Она сада постаје транзитно подручје на путу којим крсташи ходе према Светој земљи.²⁴ Ове околности додатно су компликовале положај барских прелата.

Опште тенденције осетиле су се на источној јадранској обали већ на самом почетку XII века. Папа Пасквал II издао је 19. априла 1102. у Латерану привилегију сплитском архиепископу Крешенцију, којом му додељује палијум и потврђује древна права салонитанске цркве.²⁵ Из општег тона овог папског документа јасно произилази

20 „Duce existente Dalmacie atque Dioclie kyr Izanacio“, CD II, 102 (№ 98).

21 Живковић 2006а, 461–465.

22 Сличан став заступа и Ивица Прлендер: „Nemoć, pa i potpuni izostanak iole efikasne centralne vlasti, morao je ohrabriti aspiracije dubrovačke crkve, što su do tada bile potisnute realnom snagom moćnoga susjeda“, Prlender 2009, 14.

23 Storia II, 228–229 (Merlo, G. G.)

24 Prlender 2009, 14–15.

25 Архиепископ је палијум могао да носи о највећим празницима (Божић, Богојављење, Велики четвртак, Ускрс, Вазнесење, Пентекосте), за три празника Девице Марије, празнике светих апостола, Ивањдан и локалне светковине – Светог Домнија, заштитника Сплита, приликом консекрације цркава, епископа, презвитера и ђакона, као и на годишњицу властите хиротоније, CD II, 4–5 (№ 3).

да је у том тренутку Сплитска архиепископија још увек једина митрополитска столица у Далмацији. У то доба бележе се значајне политичке промене на територији коју је сплитски архиепископ и даље сматрао својим јурисдикционим подручјем. Северни Јадран са Задром потпада под све снажнији утицај Млечана, угарски краљ постаје господар подручја од Крке до Неретве, док се ромејски утицај све слабије осећа чак и на југу.²⁶ Сплитски архиепископ Крешенције није имао много избора осим да прибегава компромисима с угарским краљем Коломаном, који му је 15. јуна 1103. потврдио поседе и приходе сплитске цркве у Далмацији и Хрватској, земљама над којима је суверено владао.²⁷ На другој страни, Пасквал II изразио је неслагање с таквим поступцима архиепископа Крешенција, опомињући га да је дужан да заклетву положи папи од кога је примио палијум. Папино писмо, које се оквирно датује у раздобље 1103–1108, обилује разматрањима о првенству папске власти над царском, односно краљевском влашћу.²⁸ Сам Пасквал II (1099–1118) није се одликовао нарочито снажном вољом. Пред притисцима цара Хенрика V (1106–1125) у једном тренутку отишао је у изгнанство.²⁹ Чини се интересантним то што четврта по реду фалсификована повеља која сведочи о митрополитским правима дубровачке цркве потиче управо из тог периода. Реч је о тобожњој привилегији Пасквала II изdatoј дубровачком архиепископу Доминику 27. јануара 1102. у Алби. Одмах пада у очи да је датум старији од датума привилегије истог папе за Сплитску архиепископију, као и да овај фалсификат обилује позивањем на стара права дубровачких прелата стечена *in perpetuum*, уз неколико старозаветних реминисценција. Према овој исправи Дубровачка архиепископија обухвата, поред краљевства Захумља, и све области и епископије под јурисдикцијом барских (архи)епископа: краљевства Србију и Травунију, градове Котор или Росе, Будву, Улцињ, Скадар, Дриваст и Пилот.³⁰

Следећи круг фалсификованих исправа везује се за почетак двадесетих година и понтификат Каликста II (1119–1124). Овај Бургунђанин, чији се избор одиграо у Клинију, слови за понтифекса коме је упркос извесном отпору кардинала чврсто везаних за Рим пошло за руком да спроведе реформска настојања Григорија VII. Вормски конкордат из 1122. године, закључен између Каликста II и цара Хенрика V, гарантовао је поштовање канонских процедура приликом избора епископа, премда је цар лично или посредством представника могао да присуствује чину избора. Међутим, канонски

26 Ферлуга 1957, 124–129.

27 CD II, 10–11 (№ 7).

28 Исто, 13–14 (№ 9).

29 Занимљиво је истаћи да је страх од царског ауторитета у то доба у Риму до те мере овладао да је на моменте доводио до ирационалних доживљаја и поступака. Тако је за време понтификата Пасквала II подигнута црква Santa Maria del Popolo на месту за које се причало да га непрекидно посећује дух цара Нерона, Caporillis. а., 48.

30 „Zachumlie regnum, et regnum Seruilie, Tribunieque regnum, ciuitatem quoque Catharinensem seu Rose, atque Buduanensem Auarorum, Liciniatensem, atque Scodrinensem, nec non Driuastensem atque Polatensem cum ecclesis et parochiis eorum. “Потом се таксативно наводе врсте црквенихседа и прихода на том подручју. Већ је Тадија Смичиклас установио да је реч о очигледном фалсификату из XIII века, CD II, 2–4 (№ 2). Исправа је састављена вероватно средином XIII столећа, у време најжешћих сукоба између Дубровачке и Барске архиепископије. Пада у очи да се у овом фалсификату у поређењу са привилегијом антипапе Климента III Виберта јављају Будва и Захумље, а да су изостављени сам Бар, Свач и Босна, што јасно показује да је реч о погледу из Дубровника, а никако из Рима. И много касније у папским регистрима постојала је недоумица о томе да ли је будвански епископ суфраган дубровачког или барског архиепископа, Eubel I, 150; Eubel II, 112; Eubel III, 142.

устоличеног епископа у земљишни посед уводио је цар, односно владар као носилац световне власти.³¹ Реч је о својеврсном компромису, чије су се последице осетиле и на источној јадранској обали. Стога не чуди што је дубровачкој цркви било важно да једну од даровница, датовану у Беневенту 28. септембра 1120, веже управо за личност овог папе. Каликст II је дубровачком архиепископу Гирарду тобоже доделио палијум и потврдио јурисдикцију над краљевствима, областима и градовима који сепомињу и у даровници Пасквала II, а позивајући се на старе исправе Захарија (743), Бенедикта VIII (1022) и Пасквала II (1102).³² Тадија Смичиклас наводи да је оригинал ове привилегије, похрањен у Дубровачком архиву, веома сумњив, те да постоји препис из XIII века начињен у присуству врло угледних сведока.³³ По свој прилици реч је о фалсификату насталом истовремено с привилегијом Пасквала II, вероватно средином XIII столећа. Истог дана Каликст II наложио је наводно епископима Горње Далмације или Дукље да дубровачког архиепископа Гирарда признају за свога пастира. Списак суфрагана идентичан је оном у претходном документу. Папа прилично незграпно истиче да је ово писмо упутио на молбу *karissimi filii et fratris Gerardi*. Реч је о очитом фалсификату.³⁴

Годинама понтификата Каликста II датована је и привилегија намењена Илији, *архепископу свете диоклетијске и барске цркве*. Папа је Илији доделио палијум да га носи у истим приликама и о празницима наведеним у привилегији антипапе Климента III из јануара 1089. године. Илијину цркву Каликст II у првом реду назива *ecclesiam Dioclitianam*, после чега следи списак суфрагана идентичан оном из 1089. године, с тим да је додата Будва, која се раније не помиње. Право ношења крста Илија је стекао *per Sclavoniam atque Dalmatiam*, за разлику од Петра Барског који је то право могао користити *per omne regnum Dioclie*. Милану Шуфлају ова исправа деловала је веома спорно.³⁵ Нема сумње да је реч о фалсификату начињеном по узору на привилегију антипапе Климента III, вероватно средином XIII века, у јеку борбе с дубровачком црквом, као одговор на дубровачке фалсификате фиксиране за личност Каликста II.³⁶ У то доба сећање на *regnum Dioclie* беше изгледело, док су *Sclavonia* (Србија) и *Dalmatia* за савременике представљале добро познате појмове.

Четрдесетих и педесетих година XII века заострава се сукоб између сплитског архиепископа и дубровачког (архи)епископа, о чему сведочи већи број папских исправа различитог степена веродостојности. Дубровачки антистити у непознатом тренутку успели су да остваре давнашње тежње и стекну канонско признање архиепископског

31 Storia II, 229–230 (Merlo, G. G.); Caporillis. a., 49.

32 „Zachumlię regnum, et regnum Seruilię, Tribunięque regnum, ciuitas quoque Catharinensis seu Rose, atque Buduanensis Auarorum, Liciniatensis, Scodrinensis, Driuastensis et Polatensis cum abbaciis, ecclesiis et parochiis earum“, CD II, 33–35 (№ 34).

33 Реч је о fr. Johannes generalis minister fratrum minorum, fr. Drodo magister Burgundie, fr. Bonaventura cano(elar)ius, CD II, 35 (№ 34).

34 CD II, 36–37 (№ 35). Није нимало уобичајено да папа једног архиепископа или епископа назива сином.

35 *Acta Albaniae*, 27 (№ 81).

36 Пада у очи да су и Илија и Гирард приказани тако као да су дошли у Рим да им папа лично додели палијум. Станоје Станојевић је привилегију Каликста II за Илију Барског сматрао аутентичним документом, Станојевић 1912, 45–47. Јованка Калић сматра да је привилегија Каликста II за дубровачку цркву фалсификат, али се није експлицитно изјаснила о аутентичности документа намењеног Илији Барском, Калић 1979, 48, 49. Ивана Коматина оба акта с правом сматра фалсификатима, Коматина 2016, 146. Ивица Прлендер обе привилегије Каликста II сматра аутентичним, а очигледну међусобну искључивост тумачи као последицу „stanovite nesigurnosti Kurije u odabiru rješena“, Prlender 2009, 15–16.

достојанства. Тај тренутак, међутим, измиче јасном сагледавању и прецизном дефинисању.³⁷ Најпре је 23. маја 1139. године Иноћентије II доделио палијум сплитском архиепископу Гаудију. Садржај привилегије одражава актуални тренутак – инсистирање на неприкосновености права Апостолске столице наспрам претензија световних владара и од њих зависних прелата. Тако Иноћентије II истиче да су сплитске архиепископе од давнина именовали и рукополагали римски понтифекси, те да се у новије време острогонски архиепископ дрзнуо да то право присвоји. На залагање угарског краља Беле II, папа је Гаудију упутио кардинала Ђакона Хубалда, који му је донео палијум. Напослетку, папа истиче да је Сплитска архиепископија, *unum totius Dalmate metropolitanum*, под заштитом Св. Домнија, ученика Св. Петра, те да у Далмацији не постоји друго место на коме би могли да се одржавају помесни сабори осим у самом Сплиту.³⁸ Сплитски архиепископ се очито жалио папи на претензије острогонског архиепископа, мада је у том тренутку уживао подршку краља Беле II, али се тиме не исцрпљује видокруг његових проблема. Северне епископије Задар, Раб, Крк и Осор биле су већ неко време изложене појачаном млетачком утицају. Око севернодалматинских поседа борили су се угарски краљ Стефан II и млетачки дужд Орделафо Фалијеру другој деценији XII века. Одмеравање снага наставило се и под њиховим наследницима.³⁹ Могуће је да су севернодалматински суфрагани под снажним утицајем Млетака исказивали непослушност према своме митрополиту. На то посредно указује и навод из Иноћентијеве привилегије о патрону Св. Домнију, ученику Св. Петра, супротно тендецијама патријаршије у Граду, која је инсистирала на свом апостолском пореклу, о чему ће накнадно бити речи. Исто тако, архиепископ Гаудије је могао међу непослушнике да уброји и дубровачког епископа. Пастир барске цркве био је у том тренутку превише слаб да би као противник уопште био узет у разматрање. Какогод, на основу тона Иноћентијеве привилегије стиче се утисак да је за Апостолску столицу на источној јадранској обали у том тренутку постојала само једна митрополија.

Међутим, коју годину касније исти папа привилегијом од 11. јуна 1142. године дубровачком архиепископу Андрији додељује палијум и јурисдикцију над краљевствима Захумљем, Србијом и Травунијом и градовима Котором или Росама, Будвом, Улцињем, Скадром, Дривастом и Пилотом.⁴⁰ Консекрацију Андријину и његових наследника актуални папа резервише за себе и своје наследнике. Тадија Смичиклас је изразио сумњу у аутентичност ове привилегије, чији се оригинал чува у Дубровачком архиву.⁴¹ Истог дана папа је упутио писмо *вољеним синовима, кнезу П. и католичком дубровачком народу* у коме од њих тражи да архиепископа Андрију приме часно, јер му је он доделио палијум. Тадија Смичиклас овај документ није сматрао аутентичним из више разлога.⁴² Међутим, Андрија се помиње с титулом архиепископа и у једном аутентичном документу, који је према Смичикласовом сведочењу сачуван с оригиналним папским печатом. Реч је о писму Евгенија III, које се приближно датује у раздобље 1145–1152. године. Папа болесног архиепископа Андрију разрешава обавезе

37 Још је Јованка Калић добро приметила да мноштво фалсификованих папских привилегија за дубровачку цркву замагљује тренутак у коме је она заиста уздигнута на ранг митрополије, Калић 1979, 49.

38 CD II, 48 (№ 47).

39 Norwich 1981, 105–123; *Историја Мађара* 2003, 45–46 (Рокаи, П.); Da Mosto 2003, 57–58.

40 Суфрагани су наведени под истим називима и истим редоследом као у привилегијама Пасквала II (1102) и Каликта II (1120), што већ упућује на извесну меру опреза.

41 CD II, 51–53 (№ 51).

42 Исто, 50–51 (№ 50). Ивица Прлендер и Ивана Коматина не сумњају у аутентичност овог докумената Иноћентија II, Prlender 2009, 16–18; Коматина 2016, 148.

да лично походи Рим, већ му допушта да *мајку свету римску цркву* у његово име може посетити његов нунције.⁴³ То значи да је у време Евгенија III Апостолска столица дубровачкој цркви признавала митрополитски ранг.

Тридесете и четрдесете године XII столећа представљају важан период у историји Апостолске столице, време када су папе свим силама настојале да ојачају тековине реформског покрета Григорија VII. Иноћентије II (1130–1143) био је, одмах по уздицању на папски трон, приморан да бежи из Рима због притисака немачког краља Лотара од Суплинбурга (1125–1137), војводе Саксоније, иначе слабог владара подложног утицају племства. Иноћентијеви противници су изабрали антипапу Анаклета II, уз кога је пристао извештан број кардинала и епископа. Упркос сложеним приликама учени канонисти радили су на систематизацији црквеног права. Тако се око 1140. године појавио Грацијанов *Decretum*, један од најпознатијих средњовековних компендија канонског права. Грацијан је на основу исказа светих отаца, одлука црквених сабора, папских декрета и преседана који су чињени у појединим моментима извео *Слагање нескладних канона*. У основи Грацијановог метода стоји *ratio* – способност критичког разматрања и проналажења рационалних решења, што је било веома важно будући да је канонско право регулисало све области како црквеног, тако и породичног и брачног живота. После Иноћентијевог смрти у року од две године на папском трону променила су се двојица папа, Целестин II (1143–1144) и Луције II (1144–1145), који су се суочавали не само са озбиљним отпорима заговорника превласти *imperium*-а, већ и с личним анимозитетима појединих утицајних клирика. На иначе сложену ситуацију надовезала се 1143. године побуна римског пучанства надахнутог идејама Арнолда из Бреше, ученика контрадикторног теолога и филозофа Петра Абеларда. Побуњеници су заговарали отпор према папи и старим феудалним римским породицама, истакавши захтев за формирањем комуне. У општем метежу римска светина је убила папу Луцију II.⁴⁴ Ситуација се донекле примирила тек под Евгенијем III (1145–1153), премда је и он више пута морао да бежи из Рима. Овај смерни духовник, који је ходао одевен у вунену тунику и спавао на поду, успео је да оконча процес формирања кардиналског колегијума и унапреди функционисање органа као што су апостолска канцеларија, комора и капела.⁴⁵

Десетак година касније папа Анастасије IV привилегијом од 19. децембра 1153. додељује палијум дубровачком архиепископу Андрији и потврђује му права над јурисдикционим подручјем које обухвата три краљевине Захумље, Србију и Травунију и градове Котор или Росе, Будву, Улцињ, Скадар, Дриваст и Пилот с опатијама, црквама и парохијама, као и са свим приходима од таксативно наведених непокретних добара (села, вода, брда, пашњака...)⁴⁶ Већ на први поглед уочава се да је попис суфрагана идентичан као у претходним привилегијама сумњиве аутентичности. Од претходних папа поменут је само Иноћентије II. Тадија Смичиклас је у Дубровачком архиву видео оверени препис са делимично сачуваном свиленом траком о коју је некад био закачен печат. Њему је овај папски документ деловао сумњиво.⁴⁷ Велики опрез побуђује најпре

43 Исто, 59 (№ 58). Писмо је писано у Сијени и датовано 22. септембром.

44 Goldstein - Grgin 2006, 243.

45 Линч 1999, 220–227; Storia II, 229–231 (Merlo, G. G.); Majnarić 2003, 110–111; Caporillis. a., 49–50.

46 „regnum Zachulmie, regnum Seruilie ac regnum Tribunie, ciuitatem quoque Catharinensem seu Rose, Buduanensem Auarorum, Liciniatensem, Scodrinensem, Driuastinensem et Polatensem cum abbatiiis, ecclesiis et parochiis suis...”

47 CDII, 70–72 (№ 74).

околност да у размаку од десетак година чак двојица папа додељују палијум и потврђују права истој личности – архиепископу Андрији. Код канонских избора нема потребе да се поступи на тај начин. Канонски устоличени папа само једном додељује палијум канонски изабраном и устоличеном архиепископу. Због чега је дубровачкој цркви било важно да посегне за оваквим средствима? Одговор на питање намеће се сам по себи.

Само пет дана касније, 24. децембра, исти папа обратио се архиепископу Андрији и *драгим синовима кнезу П. и дубровачком свештенству и народу* благословивши одлуке донете у договору с папским легатом подђаконом Хенриком. Легат Хенрик и архиепископ Андрија покушали су да сазову сабор, али се њиховом позиву нису одазвали поједини епископи с подручја Барске (архи)епископије. Папа одобрава одлуку о депозицији дривастинског и улцињског епископа, проглашење интердикта над которском црквом и екскомуникацију которског кнеза. Тадија Смичиклас је у Дубровачком архиву видео ову исправу, коју је означио као оригинал с добро очуваним печатом на кончаној врпци. Она код њега није побудила никакву сумњу.⁴⁸ Поједини наводи у овом документу ипак нагоне на размишљање.

Depostio у канонском праву означава физичко уклањање са неког места или положаја због јереси, шизме, непослушности, богохуљења, злоупотребе црквеног положаја или крвног деликта. У овом случају то би значило да се дривастинском и улцињском епископу не само забрањује пастирска служба него се они и физички морају удаљити из њихових дијецеза. Овакву одлуку доноси папа, који њено извршење може да препусти легатима или надлежном митрополиту. *Excommunicatio* представља одлучење од причести и других светотајинских обреда. У овом случају реч је о забрани изреченој которском кнезу да активно учествује у црквеном животу. Овакву казну може да одмери локални епископ или митрополит. Најспорнији од свих навода је *interdictum*, забрана чинодејствовања на одређеном подручју, која може да погоди ширу или ужу заједницу и тек понекад појединца. Ово је тешка духовна казна, јер подразумева да за време њеног трајања нема црквених служби, нема канонских венчања, нити сахрана. У документу се наводи да је интердикт бачен на которског епископа, посредно и на епископију. Овакав интердикт може да прогласи само папа. Када интердикт погађа само једну парохију, онда га може прогласити локални епископ или митрополит.⁴⁹ Најчудније од свега јесте то што се папа Анастасије IV саглашава с изрицањем озбиљних духовних казни, које тешко погађају неколико појединаца и читаве заједнице, чиме властиту одговорност преноси не само на свога легата и дубровачког архиепископа Андрију него на изванредан начин у решавање проблема укључује и дубровачког кнеза, клир и народ.⁵⁰ То показује да је овај папа накратко оживео старе обичаје из времена које претходи реформама Григорија VII, када су локалне заједнице имале знатно већи утицај. Оне не само да су решавале текуће проблеме него су за себе присвајале и овлашћења која дубоко задиру у

48 Исто, 72–73 (№ 75).

49 Sägmüller 1904, 361. О забранама у канонском праву још видети Capello 1933.

50 Подђакон Хенрик очито је био *legatus de latere*, легат послат од стране самог папе, са веома широким овлашћењима као што је разрешење од екскомуникације, додела бенефиција, потврда чина архиепископа, епископа и опата. Ови легати ходили су под балдахином, носили позлаћене ципеле и јахали коње с белом уздом, што су све симболи папског достојанства. Посредством легата папа је био присутан у црквеној провинцији у коју је легација упућена. Легат је био нека врста папског *alter ega*. *Legati de latere* били су кардинали, обично кардинали ђакони, Мајнарић 2009, 204, 206. Хенрик као подђакон није могао бити кардинал, па је веома чудно да је од папе добио тако широка овлашћења. Подђакон (*subdiaconus*) је на богослужењу читао апостолске посланице и прао свете сасуде, припремајући се за чин ђакона. О кардиналима, ђаконим и подђаконима у римској цркви в. *Leksikon*, 238, 351, 583–584 (Badurina, A.).

област канонског права. Какогод, ово је први веродостојан помен да је дубровачки архиепископ покушао, уз помоћ папског легата, да сазове помесни сабор.⁵¹ Ако за тренутак бацимо поглед преко мора, ствари ће постати јасније. На папском трону седео је старац, који се током свог прекратког понтификата (12. јул 1153. –3. децембар 1154), морао бавити базичним питањима опстанка. Тих година Рим је погодила велика оскудица животних намирница, па је он гладној пастви на располагање ставио плодове са црквених имања. Захвални житељи Рима и Лација Анастасију IV то никад нису заборавили прозвавши га *апостолом милосрђа*.⁵²

Упркос старости и многобројним искушењима, Анастасије IV посветио се канонском регулисању статуса дијецеза на северном Јадрану, већ неко време под снажним политичким утицајем Венеције. Привилегијом од 17. октобра 1154, издатом у Латерану, папа је задарском епископу Лампредију доделио палијум да га носи о свим великим празницима, укључујући и локалне светковине Св. Хрисогона (Кршевана) и Св. Анастасије (Стошије). Створена је Задарска архиепископија, док је Лампредије Задарски стекао митрополитска овлашћења над својим суфраганима, епископима осорским, крчким, рапским и хварским.⁵³ На основу дубровачких исправа које се везују за овог папу, произилази да се он само два месеца пошто је донео одлуку која је тешко погодила интересе древне Сплитске митрополије, прилежно посветио решавању канонског статуса дубровачке цркве делегирајући своја овлашћења на дубровачког архиепископа, и водећи рачуна о томе да одлуке буду у складу са очекивањима локалног клира, представника световних власти и верног народа. Чиниоци у Дубровнику пронашли су довољно простора за властито деловање у троуглу између Апостолске столице, на којој је седео остарели папа, Сплитске митрополије која је под архиепископом Гаудијем уживала подршку угарског краља Гезе II и тиме провоцирала незадовољство Курије, и новоосноване Задарске архиепископије под патронатом Венеције.⁵⁴ Пошло им је за руком да уз подршку папског легата подђакона Хенрика издејствују оптимално решење за властиту цркву. Вишевековне тежње дубровачке цркве добиле су далеко чвршће канонске темеље.⁵⁵

Процес формирања засебне црквене области на источним обалама северног Јадрана настављен је под наредним папом Хадријаном IV. Он је привилегијом од 22. фебруара 1155, издатом у Риму, јурисдикцију над Задарском архиепископијом доделио Хенрику, патријарху Града.⁵⁶ Након два месеца, 24. априла, папа је обавестио задарског архиепископа Лампредија да је његову цркву канонски доделио патријаршији у Граду.⁵⁷ Око две године касније, 13. јуна 1157, Хадријан IV још једном потврђује да јурисдикција над Задарском архиепископијом припада патријаршији у Граду.⁵⁸ Тако је задарска црква чврсто везана за Венецију. До средине XII столећа приповест о апостолском пореклу венецијанске цркве већ беше уобличена и представљала је један од основних постулата државне идеологије. Чврсто се веровало да је апостол Петар послао Марка у Аквилеју да

51 Легати од друге половине XI века стичу право да сазивају локалне синоде, али они то не чине често, Majnarić 2009, 205.

52 Caporillis. a., 50.

53 CD II, 76–79 (№ 78).

54 О односима сплитског архиепископа Гаудија с краљем Гезом II и Апостолском столицом, разлозима за оснивање Задарске архиепископије и јачању млетачког утицаја на северном Јадрану в. Majnarić 2003, 120–121.

55 Уп. Prlender 2009, 18; Коматина 2016, 148–149.

56 CD II, 79–80 (№ 79).

57 Исто, 81 (№ 80).

58 Исто, 81–84 (№ 81).

тамо шири јеванђеоску поуку и оснује хришћанску заједницу. На путу ка Аквилеји Марко се због олује склонио на пешчане спрудове, будући Ривоалто, где је уснио сан у коме му је анђео Господњи предказао да ће се после његовог мучеништва у лагуну склонити људи с копна да би спасли животе и имовину, те да ће ту основати велелепни град у коме ће почивати његово тело.⁵⁹ По доласку у Аквилеју Марко је покрстио велико мноштво народа. Будући да је морао да се врати у Рим, са собом је повео Херманагору, кога је за епископа рукоположио лично апостол Петар. Тако је створена аквилејска дијецеза, која је себе сматрала шестом апостолском патријаршијом. Савремени извори попут Јевсевија из Цезареје и Јеронима из Стридона говоре само о Марковој делатности у Риму и Александрији.⁶⁰ Када су Лангобарди разорили Аквилеју 568. године, патријарх Павле је њено седиште пренео у Градо. Његов наследник патријарх Илија сазвао је у Граду синод ради освећења новоподигнуте цркве Свете Јефимије, халкидонске мученице. Папа Пелагије II обнародовао је 3. новембра 579. привилегију, којом Илији допушта оснивање шест нових епископија на подручју лагуне, а цркву у Граду признаје за наследницу Аквилејске патријаршије. Према је реч о грубом фалсификату потоњих времена, то није сметало да *leggenda marciana* већ до краја VIII века буде готово сасвим уобличена, знатно пре него што су свечеве мошти из Александрије пренете у Венецију (828). Око 1000. године венецијанска црква је себе увелико сматрала шестом патријаршијом, што је као истинито прихватио и папа Григорије VII.⁶¹ Ширење млетачких посела било је праћено ширењем јурисдикције венецијанске апостолске цркве. Даровнице Хадријана IV представљају одлучан корак у том правцу.

Исти папа је привилегијом од 4. јула 1158, издатом у Латерану, новом дубровачком архиепископу Трибуну доделио палијум и потврдио повластице и јурисдикционо подручје, које је и овог пута обухватало Србију, Захумље, Травунију, Котор или Росе, Будву, Улцињ, Скадар, Дриваст и Пилот с опатијама, црквама и парохијама.⁶² Од ранијих папских даровница поменуте су само оне које су издали Иноћентије II и Анастасије IV. Тадија Смичиклас је видео оригинал овог документа у Дубровнику. Печат је отпао, али се сачувао део свилене траке на који је некад био закачен. Реч је о аутентичном документу.⁶³

Понтификат Хадријана IV (изабран 5. децембра 1154, умро 1. септембра 1159), првог и јединог Енглеза на папском трону, обележен је бројним трзавицама. Хадријан IV је био одушевљени поклоник идеја Григорија VII. Настојао је да буде укључен у решавање великог броја питања у Италији и ван ње како би демонстрирао моћ папског ауторитета. Стога не чуди што је управо он потврдио новостворену Задарску архиепископију и прикључио је патријаршији у Граду. Питања канонског статуса дубровачке цркве и обима њене јурисдикције само су се надовезала на главне токове његове политике. Међутим, у одмеравању снага с Фридрихом I Барбаросом (1152–1190) Хадријан IV није показао довољно такта. Када је Фридрих први пут продро у Италију 1154. године у намери да успостави контролу над богатим северноиталијанским

59 Према званичном црквеном учењу Марку, утамниченом у Александрији, обратио се сам Исус речима *Pax tibi Marce evangelista meus*, чиме му је наговестио да ће управо он бити писац једног од јеванђеља, те да је смрт још увек далеко.

60 Tramontin 1987, 167–186.

61 Niero 1987, 101–103.

62 „Regnum Seruilie, regnum Zachulmie ac regnum Tribunie, ciuitatem quoque Catharinensem seu Rose, Guduanensem (!) Auarorum, Liciniatensem, Scodrinensem, Driuastinensem et Polatensem cum abbatiiis, ecclesiis et parochiis suis...”

63 CD II, 84–86 (№ 82).

градovima, папа га је подржао, јер је у њему видео противтежу јачању комуналног покрета. У самом Риму присталице Арнолда из Бреше и даље су вршиле јак притисак на папство. Пошто се у Павији крунисао за краља Италије, Фридрих се спустио до Рима, у који није могао да уђе због побуне светине. Папа га је ипак крунисао за цара, док је на град бацио анатему. Ходочасници су престали да походе Рим, што се тешко одразило како на духовне, тако и на материјалне прилике у граду. Папа је повукао анатему тек када су побуњеници из града отерали Арнолда из Бреше, који је недуго потом ухваћен у Тоскани и враћен у Рим, где је спаљен на ломачи. У хватању Арнолда из Бреше учествовали су поданици цара Фридриха. Међутим, Хадријан IV је убрзо схватио да му много већа опасност прети од Фридриха Барбаросе него од северноиталијанских комуна, упркос њиховом антипаском расположењу и симпатијама према јеретичким учењима. Папа се такође бојао учвршћивања ромејског утицаја у јужној Италији. Покушао је да се нагоди и с Норманима, с којима је до тог тренутка био у непријатељству, што је додатно изазвало римско-немачког цара. Када је Барбароса 1158. године поново дошао у северну Италију намеран да се свим силама обруши на непокорни Милано, папа више није био у редовима његових савезника.⁶⁴

Тешки усуд Милана, кога је Барбароса после три године опсаде освојио, разрушио и темељно опљачкао, поклопио се са ступањем на папски трон способног Александра III, родом из Сијене, у септембру 1159. године. Реч је о дојакошњем кардиналу Роланду Бандинелију, папском канцелару и одличном познаваоцу канонског права, човеку који је веома држао до реда и законитости. Осим тога, Александар III био је велики заговорник *libertas ecclesiae*. Док је Грацијанов *Decretum* истицао да постоје две врсте власти – краљевска која управља светским пословима, и свештеничка која се стара о божанским стварима, дотле је Александар III детаљно уобличио идеју, стару читав век, о првенству папског ауторитета чак и у решавању чисто световних питања. Такве тежње сажете су у крилатици: *papa verus imperator est*. Под покровитељством папе северноиталијански градови су 1167. године образовали Ломбардијску лигу, која се успешно супротстављала притисцима Фридриха Барбаросе све до његовог коначног слома у бици код Лењана (1176). На челу Лиге нашао се нови град Алесандрија, који је име добио у папину част.⁶⁵ Фридрих Барбароса се Александру III супротстављао тако што је у периоду од двадесетак година (1159–1178) поставио чак тројицу антипапа (Виктора IV, Пасквала III и Каликста III), које су признавали махом немачки кардинали и епископи. Одлучна претња са цареве стране стигла је тек пред крај његове владавине, када се престолонаследник Хенрик VI оженио Констанцом, норманском принцезом с југа Италије. Вођен амбицијом да среди прилике у цркви, Александар III је у марту 1179. године одржао Трећи латерански сабор. Том приликом регулисано је питање избора папе, кога је могао да бира искључиво кардиналски колегијум двотрећинском већином гласова, без учешћа нижег свештенства и народа. Епископ може да постане само клирик с навршених 30 година, рођен у легитимном браку. Када је Александар III преминуо крајем августа 1181. године, папство се налазило на врхунцу моћи.⁶⁶

Сплитска, дубровачка и которска црква препознале су у папи Александру III личност погодну да саслуша, уважи и спроведе у дело њихова давнашња права и претензије. Промене до којих је дошло претходних година најтеже су погодиле Сплитску архиепископију, јер је она остала без готово две трећине свог јурисдикционог

64 Storia II, 238–244 (Merlo, G. G.); Goldstein-Grgin 2006, 243–244.

65 Goldstein-Grgin 2006, 244–245.

66 Storia II, 251–252 (Merlo, G. G.); Caporillis. a., 51, 99. О односима Фридриха Барбаросе и Апостолске столице детаљно расправља Majnarić 2003, 112–123.

подручја, изгубивши све епископије северно од Крке и јужно од Неретве. Стога Александар III, писмом састављеним 5. маја 1166. у Анађију, теши сплитског архиепископа Петра, који је претрпео извесне неправде о којима се ништа ближе не каже. Међутим, папа обећава Петру да убудуће неће донети ниједну одлуку у корист Задарске архиепископије уколико она буде против правде и части Сплитске архиепископије.⁶⁷ Једну деценију касније подђакон Рајмунд де Капела, папски легат, обратио се задарском архиепископу Лампредију, његовим суфраганима, опатима, архиђаконима и архипрезвитерима задарске дијецезе позвавши их да дођу на сабор који ће бити одржан у Сплиту наредног 1. септембра. Пошто се писмо датује 1177. годином, без ознаке месеца и дана, реч је по свој прилици о 1. септембру исте године.⁶⁸ Као главни разлог сазивања сабора легат Рајмунд де Капела наводи *pro vigili sollicitudine aposotolica doctrinam et ecclesiasticam disciplinam*. Значи, требало је превасходно расправљати о чистоти доктрине и дисциплини у локалним црквама. Такође, у изглед је стављено решавање питања јурисдикције над Хварском епископијом: да ли је она суфраган сплитског или задарског архиепископа. У писму се налази важан податак да су прелати Горње Далмације, у које се убрајају како дубровачки, тако и барски антистит, прихватили да дођу на сабор. Пошто је Сплит *једнако близу како њима, тако и вама*, папски легат је сматрао да Лампредије Задарски и његови суфрагани немају ниједан изговор да позив одбију. Штавише, онима који се не појаве на сабору забрањено је канонским казнама.⁶⁹ Недуго потом, Лампредије Задарски, или неки други достојанственик у његово име, замолио је да се сабор одложи будући да је спречен да се на њему појави у заказано време. Само његово присуство на сабору могло би изазвати подозрење Млечана, што је задарски архиепископ желео да избегне.⁷⁰ На основу реченог произилази да се уочи одржавања Трећег латеранског концила, Александар III, велики заговорник реда у цркви, приклонио древним традицијама инсистирајући на томе да помесни сабор буде одржан у Сплиту и да на њему као у стара времена присуствују епископи свих далматинских цркава.⁷¹ Није познато да ли је овај сабор уопште одржан.

Када је реч о дубровачкој цркви од изузетног значаја су четири документа Александра III издата истог дана, 29. децембра 1167. у Беневенту. Папа је најпре дубровачком архиепископу Трибуну доделио палијум да га носи на богослужењима о великим празницима и на дан Св. Влаха. Пошавши од даровница својих претходника Иноћентија II, Анастасија IV и Хадријана IV, Александар III је Трибуну потврдио јурисдикцију над Захумљем, Србијом, Травунијом, Котором, Будвом, Улцињем, Скадром, Дривастом и Пилогом с опатијама, црквама и парохијама.⁷² Списак суфрагана идентичан је као у даровници Хадријана IV од 4. јула 1158. са истом упадљивом грешком у навођењу имена Будве. Једини изузетак представља то што је уместо Србије

67 CD II, 100–102 (№ 97).

68 Иван Мајнарић сматра да је писмо написано између 22. августа и 1. септембра 1177. године, Мајнарић 2003, 108.

69 CD II, 148–149 (№ 145). О овом писму легата Рајмунда де Капеле в. Мајнарић 2003, 108–110.

70 CD II, 149 (№ 146).

71 Ивица Прлендер у овоме види покушај окупљања далматинских митрополија и давања титуле примаса сплитском архиепископу, Прлендер 2009, 20. Сличног мишљења је и Иван Мајнарић, Мајнарић 2003, 127.

72 CD II, 111–112 (№ 105).

на првом месту наведено краљевство Захумље.⁷³ Иако је несумњиво реч о аутентичном документу, необично је то што папа Трибуну додељује палијум, који му је његов претходник Хадријан IV већ једном доделио. Ово показује да је дубровачкој цркви у то време још увек било важно да прикупи што већи број потврда свог митрополитског ранга. С друге стране, Александар III очито није сматрао потребним да проверава утемељеност одлука својих непосредних претходника на папском трону.

Архиепископ Трибун је још раније кренуо у одлучну акцију против барског (архи)епископа и његових суфрагана, те је тако донео одлуку о екскомуникацији улцињског и барског епископа, који су одбијали да признају његову митрополитску част и овлашћења која је она собом носила. Александар III је Трибунов поступак одобрио и упутио му легата који је требало да му помогне да донете одлуке спроведе у дело. Папа је затим упутио позив свештенству и верницима Улцињске и Барске епископије да одрекну послушност својим епископима све док се они не покоре архиепископу Трибуну, самим тим и одлукама Апостолске столице.⁷⁴ За Александра III и Трибуна дубровачког пастир барске цркве је епископ, један од многих на подручју Горње Далмације. Истовремено, папа се обратио епископима пилотском, свачком, дривастинском, као и свештенству епископија стонске, скадарске и требињске позвавши их да буду послушни архиепископу Трибуну као *своје оцу и намеснику*, јер их је на то позвао и папа Хадријан IV, *претходник наших благе успомене*.⁷⁵ Међу сачуваним исправама Хадријана IV нема ниједне упућене било ком епископу с подручја Барске (архи)епископије.

Последњих дана децембра 1167. године Александар III, папа који се доследно залагао за поштовање устаљеног поретка и канонских прописа, очигледно није сматрао да Барска (архи)епископија постоји, нити да је икада постојала, али је зато био спреман да јурисдикцију дубровачког архиепископа прошири на епископе грчког обреда од давнина подложне драчком архиепископу и цариградском патријарху. Тако је папа благонаклоно примио одлуку арбанског епископа Лазара да грчки обред замени римским, те му је здушно препоручио да дубровачког архиепископа Трибуна прихвати као свог митрополита.⁷⁶ Само неколико дана касније папа се 3. јануара 1168. обратио *драгим синовима опатима и осталим Латинима, клирицима и лаицима, настањеним у Драчу*, изразивши жаљење што не може лично да их посети. Стога им шаље дубровачког архиепископа Трибуна и препоручује им да га благонаклоно приме и прихвате све што им он буде одредио за спас душа, те да му се покоре као митрополиту. Папа напомиње да су барски и улцињски епископи екскомуницирани због непослушности и тиме Драчанима латинског обреда дискретно наговештава шта би могло да им се догоди уколико не буду поштовали препоруке Апостолске столице.⁷⁷

Которски епископ Нићифор II такође је искористио описане околности како би питање суфраганства которске дијецезе коначно било решено у корист архиепископије у Барију. Папа Александар III у даровници од 28. јуна 1172. упућеној Рајналду, архиепископу Барија, између осталог наводи да је пре извесног времена примио

73 „Regnum Zachulmie, regnum Seruillie ac regnum Tribunie, ciuitatem quoque Catharinensem seu Rose, Guduanensem (!) Auarorum, Liciniatensem, Scodrinensem, Driuastinensem et Polatensem cum abbatiiis, ecclesiis et parochiis suis...”

74 CD II, 109–110 (№ 103).

75 *Исто*, 113–114 (№ 106).

76 *Исто*, 110–111 (№ 104). Годину и по дана раније, 19. јуна 1166, епископ Лазар присуствовао је свечаности освећења катедрале Светог Трипуна у Котору заједно са настојатељима неколико бенедиктинских опатија, *Исто*, 102 (№ 98).

77 *Исто*, 118–119 (№ 112).

дубровачког архиепископа, свакако Трибуна, и Рајналдовог претходника. Обојица су тврдили да им по праву припада јурисдикција над Которском епископијом. Том приликом био је присутан и которски епископ, чије име није наведено, али се готово извесно ради о Нићифору II. Он је изјавио да га је за епископа рукоположио архиепископ Барија, Рајналдов претходник. Ова изјава била је пресудна да папа донесе одлуку. Александар III је поменутом привилегијом потврдио права баријског архиепископа над которском црквом, премда је дубровачком архиепископу и његовим наследницима оставио могућност да своје претензије доказују на суду.⁷⁸ Тиме је више од сто година дуго настојање которске цркве да се у јурисдикционом погледу чврсто веже за најближу прекоморску архиепископију коначно уродило плодом.⁷⁹

Ако сумирамо предочено, долазимо до закључка да су се папе кроз готово цео XII век носиле с отпором немачких краљева и царева и других световних владара и великаша, који су неретко посезали за избором антипапе као опробаним средством притиска. Немачки кардинали и епископи често су се опредељивали баш за антипапе, а далеко од тога да су они били једини опоненти у црквеним редовима. Папском ауторитету претили су и комунални покрети у северној Италији у великој мери надахнути идејама јеретичких учења о јеванђеоском сиромаштву и једнакости. Велике невоље стварало је хронично незадовољство и напослетку отворена побуна римске светине, као и притисци локалног племства. Ако томе додамо повремене налете глади, оскудице, епидемија заразних болести и других невоља, ова нимало ружичаста слика постаје још упечатљивија. С друге стране, папе су упркос великим искушењима одлучно настојале да инсистирањем на канонском праву ојачају *auctoritas apostolica* и наметну се као најважнији чинилац у решавању не само црквених него и световних питања и проблема. У таквим околностима барским прелатима, препуштеним самима себи и без икакве подршке световних власти, не би нимало користило да пред Апостолску столицу иступе позивајући се на привилегију антипапе Климента III Виберта као на једини извор својих права и претензија. Једино што су могли било је да стрпљиво чекају евентуални долазак бољих времена. Дубровачки клир веома је добро уочио повољну прилику за деловање, па се тако у ово доба пред Апостолску столицу не износе очигледни фалсификати фиксирани за давну прошлост, већ се главни протагонисти концентришу искључиво на питања канонског избора, редовно се позивајући на ауторитет Иноћентија II, Анастасија IV и Хадријана IV. Тактичан приступ напослетку је уродио плодом, те се може рећи да су старе амбиције дубровачке цркве пуни процват доживеле у годинама душебрижничтва архиепископа Трибуна, које су претходиле одржавању Трећег латеранског сабора под енергичним папом Александром III. Епископи с подручја Дукље постали су суфрагани дубровачких архиепископа. Пружањем отпора ризиковали су да буду екскомуницирани, под интердиктом или депозиционирани.

Поглед из Бара

На Лонци, јужном платоу горњег града који се уздиже изнад саме провалије, археолози су пронашли остатке две сакралне грађевине.⁸⁰ Млађа се сукцесивно

78 Оригинал документа чува се у Архиву капитола катедрале у Барију, а објављен је у *Codice Baresse I*, 99 (№ 52); Sforza 1975, 88.

79 О црквеним односима Барија и Котора у XI и XII веку в. Sforza 1975, 45–106.

80 Остаци сакралних здања на Лонци проучавани су средином XX века под руководством Ђурђа Бошковића. Последњих година археолошке кампање су предводили професори Сауро Ђелики

надовезује на старију, која потиче из IX–X века, што одговара времену у коме је епископија основана. Ова по свему судећи првобитна катедрална црква имала је облик базилике унутрашњих размера око 12 x 7,5 метара. Делом је била укопана у стену, под је био украшен фрагментима старијег мозаика који се ту нашао у секундарној употреби, док је кровна конструкција била дрвена. Према знатно познијој традицији, забележеној тек крајем XVII века у извештају барског архиепископа Марка Јорге, стара катедрала била је посвећена Св. Теодору. Овај типично источни култ светог ратника проносио се јадранским приобаљем захваљујући јачању византијског утицаја почев од првих деценија IX века.⁸¹ Дукљански владари су поштовали култ Св. Теодора, што се види на оловном печату Константина Бодина, на чијем се аверсу налази приказ Св. Ђорђа, а на реверсу лик Св. Теодора.⁸² Печат краља Бодина представља посредни доказ снажне везе између барске цркве и првих Војислављевића, оданих њеним култним традицијама.⁸³ Данијел Фарлати наводи да је стара барска катедрала изгорела у пожару, те да је над њеним остацима подигнута нова за чијег је патрона изабран Св. Ђорђе.⁸⁴ Археолошки налази упућују на закључак да је црква скромних димензија посвећена Св. Теодору вероватно заиста страдала у пожару.⁸⁵

На месту првобитне цркве саграђена је тробродна базилика, чије су бродове раздвајали квадратни ступци размештени на неједнаким растојањима. Вероватно је и нова црква имала дрвену кровну конструкцију. Ђорђе Бошковић у књизи *Стари Бар* овакав тип базилике смешта у другу половину XII или на почетак XIII века.⁸⁶ Међутим, исти аутор је над остацима цркве поставио плочу, која се и данас може видети, са податком да је реч о XI веку. Због чега Ђорђе Бошковић ову датацију, за коју се очито определио на терену, није унео и у књигу, остаје нејасно. Резултати недавних истраживања упућују на закључак да је тробродна катедрала подигнута већ крајем XI, евентуално почетком XII века, што је потпуно у складу с напорима Петра Барског да уз подршку краља Бодина за своју цркву издејствује архиепископски ранг.⁸⁷ Ако је тачан податак попа Дукљанина да је краљ Грубеша сахрањен у Светом Ђорђу, пошто је код Бара убијен у сукобу с краљем Ђорђем, Бодиновим сином, око 1121. године, то би значило да је градња нове катедрале до почетка двадесетих година XII века углавном била довршена. Током средњег века црква је у неколико наврата преграђивана и дорађивана, да би недуго после 1571. године и турског освајања Бара била претворена у џамију. За нашу причу посебно је значајна рестаурација која се везује за 1711. годину и владавину султана Ахмеда III. Древна катедрала Светог Ђорђа од тог времена била је

(Università Ca' Foscari, Венеција) и Митја Гуштин (Univerza na Primorskem, Копар) и мр Младен Загарчанин, кустос Завичајног музеја Бар.

81 Могуће је да је Св. Теодор био првобитни патрон Венеције. Стара дуждева капела, подигнута на Ријалту почетком IX века, била је управо њему посвећена. У IX–X веку једна црква Светог Теодора постојала је и у Барију, Прерадовић 2016, 29–30.

82 Cheynet 2008, 90–97.

83 Прерадовић 2016, 30.

84 Farlati VII, 12.

85 Последњих деценија XIX века на Лонци су вршена нестручна ископавања, која су довела до оштећења локалитета и нестанка бројних прилога, посебно из гробова уз јужни зид цркве, док су сачувани артефакти испретурани због чега нису могли да послуже за доношење поузданих закључака, Вошковић 1962, 9, 12; Stari Bar 2005; Stari Bar 2006.

86 Вошковић 1962, 19.

87 Реч је о још непубликованим резултатима, које нам је несобично уступио мр Младен Загарчанин. Овом приликом најсрдачније захваљујемо колеги Загарчанину.

позната као султан Ахмедова џамија. Страдала је заједно с многим другим грађевинама, симболима урбаног идентитета Старог Бара, у експлозији муниције 1912. године.⁸⁸

О томе како су барски пастири и клир схватали свој положај током највећег дела XII века понешто би се могло закључити на основу натписа са четири надгробне плоче уграђене као сполије у зидове султан Ахмедове џамије. Пажњу најпре привлачи натпис који је некада обележавао гроб *пастира и ректора* барског Ђорђа. Он је служећи Христу добро управљао храмом посвећеним истоименом свецу заштитнику, заједно с клирицима и лаицима. У натпису стоји да је Ђорђе уложио велики труд да се храм поправи, те да је изразио жељу да у њему буде и сахрањен с десне стране.⁸⁹ Старија наука веровала је да се у личности овог прелата може препознати градитељ катедрале Светог Ђорђа, али је Ђурђе Бошковић такав став одбацио везујући његово име за преградње извршене крајем XIII века и у XIV веку.⁹⁰ Међутим, у папским регистрима, које у целости доноси Конрад Ојбел, нема ниједног барског архиепископа под именом *Georgius* све до тридесетих година XVII века.⁹¹ Стога сматрамо да је Ђорђе готово извесно један од првих наследника Петра Барског, те да је у његово време дошло до пожара у коме је страдала Црква Светог Теодора да би на њеном згаришту била саграђена репрезентативна катедрала барских архиепископа.

Надгробна плоча узидана у југозападни угао некадашњег звоника претвореног у минарет помиње Петра, за кога се изреком каже да је *Antivari pastor*. *Барски пастир* је истина могао бити како архиепископ, тако и епископ. Петра је, барем према наводима с његове надгробне плоче, красила изузетна ученост, био је по свој прилици врсни литургичар, у сваком случају *учитељ учитељима*, уз то милосрдан према сиротињи и обичном свету и пун презира према лакомима. Умро је веома млад, пре него што је напунио 30 година, 26. дана непознатог месеца непознате године.⁹² Сматрало се да би овај Петар могао бити Петар Барски, први архиепископ.⁹³ Међутим, савременик краљева Михаила и Бодина, папе Григорија VII и антипапе Климента III Виберта био је сасвим извесно много дуговечнији од младића поменутог у овом натпису. Трећи латерански концил је 1179. године, као што је већ речено, донео одлуку да за епископа не може бити рукоположен клирик који још није навршио тридесету годину живота. Према томе, епископат млађаног Петра припада XII веку. Вероватно је да је он био неко од наследника Петра Барског и Ђорђа, ктитора катедрале Светог Ђорђа. Још једна чињеница иде у прилог оваквом закључку. Ђурђе Бошковић је сматрао да надгробна плоча, самим тим и натпис, потиче тек из XIII или чак из XIV века.⁹⁴ Међутим, овакав закључак пада у воду пред фактографијом. Наиме, први барски архиепископ овог имена, који се јавља у папским регистрима почев од 1198. године, јесте Петар Спан (1422–1448), некадашњи дривастински каноник, за кога се поуздано зна да је умро у дубокој старости.⁹⁵

Најинтригантнији је натпис с надгробне плоче пронађене у зиду некадашње сакристије, који гласи: *Hic requiescit Sergius, archiepiscopus*.⁹⁶ Дакле, реч је о Сергију који је несумњиво имао чин архиепископа. У дугом низу барских архиепископа, који се

88 Bošković 1962, 17, 20.

89 Писци средњовековног латинитета, 38–39.

90 Bošković 1962, 18.

91 Eubel I, 92–93; Eubel II, 89; Eubel III, 110.

92 Писци средњовековног латинитета, 37–38.

93 Bošković 1962, 18.

94 Исто, 18.

95 Farlati VII, 85–88; Eubel I, 93; Eubel II, 89.

96 Писци средњовековног латинитета, 37.

помињу у папским регистрима, нема ниједног с именом Сергије.⁹⁷ Архиепископ Сергије такође припада XII веку, вероватно његовим првим деценијама, када је може бити и даље постојала нада да би Апостолска столица могла пастиру барске цркве да призна митрополитски ранг. Сергије је у властитим и очима свога клира и верника свакако био архиепископ. Понеки аутори су у овом Сергију препознали Бодиновог брата, сина краља Михаила из његовог првог брака.⁹⁸

У натпису на четвртој надгробној плочи помиње се *praesulis Ioannis persona*, племенитог рода, моћан, мудар и добронамеран, који је црквом управљао много година. Овај човек *достојан неба*, даривао је сиромаше, док су га истовремено *краљеви ове земље* веома волели и нису оклевали да му поверавају *права краљевства*, тако да је он, држећи се Бога, обављао и световне послове.⁹⁹ *Praesul* може бити и епископ и архиепископ. Старија наука је веровала да је реч о Јовану у чије време је одржан сабор којим је отпочело сређивање прилика у барској цркви.¹⁰⁰ Он се на челу Барске архиепископије налазио у веома дугом периоду од 1199. до око 1236, а можда чак и до 1247. године.¹⁰¹ Постоји могућност и да је реч о неком старијем Јовану из XII века. У првом случају под *краљевима ове земље* требало би подразумевати Немањиће, пре свега Вукана и његовог сина Ђорђа, у другом Војислављевиће. Какогод, из натписа произилази да су владари имали поверења у овог прелата, те да су му поверавали озбиљне задатке који су се тицали световних послова. Вероватно да је у питању или неки Јован из XII века или добро познати Јован Барски, сарадник краља Вукана. Мање је вероватно да је реч о Јовану III Заулинију (1341–1348), негдашњем аквилејском канонику, савременику цара Стефана Душана.¹⁰²

На основу реченог може се закључити да су барски прелати током XII века себе доживљавали као архиепископе, мада се само један од њих експлицитно појављује с том титулом. Остали користе неутралне називе попут *antistet*, *praesul*, *pastor et rector*, који означавају било епископско било архиепископско достојанство. Свесни властитих ограничења, барски пастири и клирици чекали су повољну прилику чији су обриси на хоризонту почели да се назиру већ седамдесетих година XII века с појавом енергичног Гргура Барског.

Извори

Archivio Segreto Vaticano, Miscellanea Armadi IV–V.

Archivio Segreto Vaticano, Registra Vaticana 2, Gregorius VII (1073–1085).

Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I (a. 344–1343)(1913): L. Thallóczy, C. Jireček, E. Sufflay (edd.), Vindobonae.

Gesta regum Sclavorum I (2009): Д. Кунчер (прир.), Извори за српску историју књ. 7, Латински извори књ. 1, Београд: Историјски институт – Манастир Острог.

Gesta regum Sclavorum II (2009): Т. Живковић (коментари), Извори за српску историју књ. 7, Латински извори књ. 1, Београд: Историјски институт – Манастир Острог.

97 Eubel I, 92–93; Eubel II, 89; Eubel III, 110.

98 Bošković 1962, 18 с прегледом старије литературе.

99 Писци средњовековног латинитета, 39.

100 Bošković 1962, 19.

101 Eubel I, 92.

102 Исто, 92.

Eubel, Conradus (1913², 1914², 1923²): *Hierarchia catholica Medii aevi I* (1198–1431); *II* (1431–1503); *III* (seculum XVI ab anno 1503 complecentes), Monasterii Kehr, Paul (1900): *Papsturkunden in Rom*, Nachrichten von der königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 2.

Ljetopis popa Dukljanina (1950): V. Mošin (ed.), Zagreb: Matica hrvatska.

Mansi JD (1764): *Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio* vol. X [1692–1769], Florentiae.

Писци средњовјековног латинитета (1996): Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека, Д. Синдик, Г. Томовић (ур.), Цетиње: Обод.

Farlati, Daniele (1817): *Illyricum sacrum VII*, Venetiis.

CD II (1904): *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II*, T. Smičiklas (ed.), Zagreb: JAZU.

Codice diplomatico Barese (1897): *Le pergamene del duomo di Bari (952–1264)*, G. B. Nitto de Rossi, F. Nitti de Vito (edd.), Bari.

Литература

Goldstein, Ivo, Grgin, Borislav (2006): *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Zagreb: Novi liber.

Da Mosto, Andrea (2003): *I dogi di Venezia*, Firenze–Milano: Giunti Editore S. p. A.

Gallina, Mario (2002): *La „precrociata“ di Roberto il Guiscardo: un'ambigua definizione*, in: *Il Mezzogiorno normanno-svevo e le Crociate*, Bari: Centro di Studi normanno-svevi, Università degli studi di Bari.

Живковић, Тибор (2004): *Црквена организација у српским земљама (рани средњи век)*, Београд: Историјски институт, Посебна издања књ. 45.

Живковић, Тибор (2006): *Портрети српских владара (IX–XII век)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Живковић, Тибор (2006a): *Дукља између Раике и Византије у првој половини XII века*, Зборник радова Византолошког института 43, 451–466.

Историја Мађара (2003): Београд, Clío.

Историја Црне Горе I (1967): Титоград, Редакција за историју Црне Горе.

Калић, Јованка (1979): *Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године*, у: Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, Научни скупови САНУ, Београд, 27–53.

Коматина, Ивана (2016): *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд: Историјски институт, Посебна издања књ. 66.

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva (2006): Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Линч, Цозеф (1999): *Историја средњовековне цркве*, Београд: Clío.

Мајнарић, Иван (2003): *Misija papinskog legata Rajmunda de Capelle 1177. godine*, Povijesni prilozi 24, 105–131.

Мајнарић, Иван (2009): *„Ut que inveneritis corrigenda corrigatis, destruatibus et elleuatis superflua et nociva, edefictis et plantetis utilita et honesta“: Међуоднос папинских представника и локалних црквених службеника на истоčnojadranskoj обали tijekom друге половине XII. stoljeća*, Acta Histriae 17 1–2, 203–214.

Марјановић Душанић, Смиља (1994): *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Београд: САНУ Одељење историјских наука књ. 18.

Митровић, Катарина (2017): *Краљевство од искона: Барска (архи)епископија и Дукља*, у: Српска краљевства у средњем веку. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 15. до 17. септембра 2017. године у Краљеву у част обележавања 800 година од крунисања Стефана Немањића (Првовенчаног), Краљево: Универзитет у Београду – Филозофски факултет Одељење за историју и Центар за историјску географију и историјску демографију, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет Одсек за историју, Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије, Град Краљево, 47–83.

Niero, Antonio (1987): *La sistemazione ecclesiastica del Ducato di Venezia*, in: Le origini della chiesa di Venezia, Venezia: Edizioni studium cattolico veneziano, 101–121.

Norwich, John Julius (1981): *Storia di Venezia: Dalle origini al 1400*, Milano: Ugo Mursia Editore S. p. A.

Post, Gaines (2006): *Studies in Medieval Legal Thought. Public Law and the State, 1100–1322*, New Jersey: The Lawbook Exchange.

Прерадовић, Дубравка (2016): *Најранији помени Улцињске и Барске епископије: филолошко-археолошка белешка*, Црквене студије 13, 23–35.

Prlender, Ivica (2009): *Rimska kurija prema rubnim prostorima Zapada na istočnojadranskoj obali tijekom XI. i XII. stoljeća*, Historijski zbornik 62, 1–27.

Sägmüller, Johannes Baptis (1904): *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts*, Freiburg in Breisgau.

Станојевић, Станоје (1912): *Борба за самосталност католичке цркве у немањићкој држави*, Београд: СКА.

Стевовић, Иван (1996): *О првобитном изгледу и времену градње цркве Св. Михајла у Стону*, Зборник радова Византолошког института 35, 175–195.

Storia del cristianesimo II. Il medioevo (2001): a cura di M. Gallina, G. G. Merlo, G. Tabacco, Roma – Bari: Editori Laterza.

Sforza, Fedele (1975): *Bari e Kotor. Un singolare caso di rapporti fra le due sponde adriatiche*, Cassano (Bari): Ecumenica editrice.

Tramontin, Silvio (1987): *Origini e sviluppi della leggenda marciana*, in: Le origini della chiesa di Venezia, Venezia: Edizioni studium cattolico veneziano, 167–186.

Ферлуга, Јадран (1957): *Византијска управа у Далмацији*, Београд: Византолошки институт САНУ, Посебна издања књ. 6.

Capello, Felice M. (1925): *Tractatus canonico-moralis de censuris, iuxta Codicem Iuris Canonici*, ed. 3, Torino.

Caporilli, Memmo (senz'anno): *I papi. I Concili Ecumenici. I Giubilei – Anni Santi. Storia e immagini*, Archivio Segreto Vaticano.

Cheyne, Jean-Claude (2008): *La place de la Serbie dans la diplomatie byzantine à la fin du XIe siècle*, Зборник радова Византолошког института 45, 90–97.

ARCHDIOCESE OF BAR IN THE STATE OF BODIN'S SUCCESSORS

Right after the death of King Bodin (1099 or 1101) two opposing forces started a conflict in Duklja. Bodin's widow, Queen Jaquinta, wanted to ensure the throne for her sons, while the descendants of Prince Branislav, son of Bodin's paternal uncle Radoslav, also believed to have a claim on the throne. These conflicts continued over several decades, during which period different kings took turn on the throne. The land was left in chaos. In mid-12th century, Duklja fell under the supreme rule of Byzantium, and its rulers were no longer kings but bore the title of princes (Knez). In such circumstances, the Bar Archdiocese could not rely on the secular government to support them in their struggle to gain the canonical approval for the metropolitan status of their diocese. On the other hand, in the 12th century, popes were faced with the resistance of German kings and emperors and other secular rulers and noblemen, who often selected antipopes as a proven method of pressure on the Holy Apostle See. German cardinals and bishops often supported these antipopes who were not the only papal opponents among the church ranks. The papal authority was also threatened by communal movements in the northern Italy, which were much inspired by the ideas of heretic teachings about evangelical poverty and equality among men. Chronic dissatisfaction and finally open rebellion of the Roman crowds created a lot of trouble. This was intensified by epidemics of contagious diseases and famine that periodically afflicted Rome. In spite of such great temptations, popes firmly insisted on the systematization of the canonical rights in order to strengthen *auctoritas apostolica* and tried to impose themselves as the supreme factor in solving not only church issues but also secular issues and problems. It was clear to the Bar prelates that they could not request from the Holy Apostle See the acknowledgement of their archdiocese invoking the privileges by Antipope Clement III Wibert from 1089, as the only grounds for such entitlement. They could only patiently wait for the arrival of better times. The Dubrovnik clerics took advantage a favourable moment to act. The old ambitions of the Dubrovnik church were fulfilled in the 1160s and 1170s, at the time of archbishop Tribun and with support of the enthusiastic Pope Alexander III. Thus, bishops from the Duklja became suffragans of the Dubrovnik archbishops. Any resistance to this solution imposed a risk of excommunication, interdiction or deposition.

